

A tárgyi egyeztetés és a főnévi igeneves szerkezetek

Szécsényi Tibor – Szécsényi Krisztina

1. Bevezetés

A magyarban az igék esetében megkülönböztetünk úgynevezett *alanyi* (1a) és *tárgyas ragozást* (1b): tárgyas igék esetében az ige tárgyának bizonyos tulajdonságaitól függően az ighoz más-más toldalék jelenik meg.

- (1) a. Béla játszik/*játssza egy szerepet.
- b. Béla játssza/*játsszik a főszerepet.

Az *alanyi* és *tárgyas* elnevezés arra utal, hogy az ige alanyi ragozású alakja megegyezik az ighoz azzal az alakjával, amely akkor jelenik meg, ha az ige tárgy nélkül szerepel:

- (2) Béla játszik/*játssza.

Ugyanez a végződés jelenik meg azoknak az igéknek a ragozási paradigmájában is, amelyeknek egyáltalán nem lehetnek tárgyi vonzataik:

- (3) a. Béla elesik/*elesi (*azt/*valamit).
- b. Béla csalódik/*csalódja (*azt/*valamit) Jolánban.

Tanulmányunkban azt szeretnénk megvizsgálni, hogy hogyan történik ez a tárgyi egyeztetés: tárgyi egyeztetés esetén a tárgyas ige és a tárgy közötti kölcsönös viszonyként, egy-egy megfelelő jegy azonosságaként írhatjuk-e le, vagy inkább aszimmetrikus viszonyként, ahol a tárgyas ige kívánja meg, hogy egy neki megfelelő tárgy álljon mellette, vagy fordítva, a tárgyi főnévi csoport kényszeríti ki a neki megfelelő igei alak megjelenését. Elképzelhető továbbá az is, hogy a tárgyi egyeztetés nem történik meg minden esetben, hanem csak a tárgyas ragozású ige és a neki megfelelő tárgy esetében, vagy fordítva, a tárgyas igék esetében tárgyas ragozás tekinthető alapesetnek, de bizonyos tulajdonságú tárgyak esetében a jelölt, alanyi ragozású alakjukban jelennek meg, vagyis ekkor történik egyeztetés. Kérdés továbbá, hogy a tárgyatlan igék esetében csak véletlen egybeesés-e az alanyi ragozású tárgyas igékhez való paradigmatis hasonlóság, vagy a tárgyi egyeztetés egy speciális esetének tekinthetjük azt.

A szabályszerűségek megállapításához nyilvánvalóan nem elegendő az alanyi vagy tárgyas ragozású tárgyas igéket, illetve a tárgy nélküli igéket önmagukban megvizsgálni. Tanulmányunkban elsősorban a tárgyi egyeztetés szempontjából problémás eseteket vizsgáljuk meg: azokat a tárgyatlan igéket, amelyek mellett tárgy jelenik meg, azokat a tárgyas igéket, amelyek mellett nem jelenik meg tárgy, illetve azokat a tárgyas igéket, amelyek képtelenek a tárgyi egyeztetés megjelenítésére. Ezek közé tartoznak az infinitívuszt vonzó igék is, amelyek némelyike egyeztetődik a főnévi igenév tárgyával, mások pedig nem.

2. A tárgyi egyeztetés alapesetei

Az igék egyeztetését a tárgyukkal hagyományosan tárgyi egyeztetésnek nevezik, mivel az egyszerű, határozott névelős főnévi tárgyak tárgyas ragozású igével fordulnak, a

határozatlan névelősök pedig alanyi ragozásúval. Könnyű azonban belátni, hogy az egyeztetést nem a főnévi csoport határozottsága határozza meg, hiszen a *Béla *játszik/játssza a Hamlet egy szerepét* mondat tárgya határozatlan, mégis tárgyas ragozással áll, mint minden más birtokos szerkezet is, a *Béla kerget engem* névmási tárgya viszont nagy jóindulattal sem tekinthető határozatlannak. Tanulmányunkban az ige és a tárgy egyeztetésének a folyamatát kívánjuk leírni. Azt, hogy a tárgyi főnévi csoportok esetében mi az a tulajdonság, amely az alanyi és a tárgyas ragozás közötti választást kiváltja, nem vizsgáljuk, de feltételezzük, hogy ez a tulajdonság valahogyan meghatározható. Az egyszerűség kedvéért egy kétértékű DEF jegyet feltételezünk, a határozott [+DEF] jegyet tárgyas ragozású igék esetében, a határozatlan [-DEF] jegyet pedig alanyi ragozású igéknél. A példákban határozott, illetve határozatlan névelők jelzik ezeket a jegyeket.

Bartos (2000) a főnévi csoportok határozottságát nem egy DEF jegy értékeként írja le, hanem strukturális különbséget feltételez az alanyi és a tárgyas ragozású igével álló főnévi csoportok között. A főnévi csoport szerkezetét többszintűnek feltételezve (Szabolcsi–Laczkó 1992) a határozott főnévi csoport DP kategóriájú, a határozatlan pedig NP kategóriájú. Ezt a kétfajta elemzést a projekciós gazdaságosság elvével magyarázza: azokban az esetekben, amikor a főnévi kifejezésben az NP kategória fölötti DP-ben nincs semmilyen lexikai elem, a DP projekció nem épül fel.

A DEF jegy önmagában nem vált ki egyeztetést, csak a tárgy esetében figyelhető meg. Ugyanaz a főnévi csoport, ami tárgyi pozícióban egyeztetődik az igével, alanyként vagy más argumentumként megjelenve nincs semmilyen hatással az ige alakjára.

Mivel az egyszerű tárgyas igék esetében a tárgyi egyeztetés kötelező jellegű, kivétel nélküli, a szakasz további részében olyan eseteket veszünk figyelembe, ahol a kötelező tárgy nem jelenik meg a mondatban, vagy ellenkezőleg, egy nem várt tárgyi összetevő bukkan fel. A 2.1. szakaszban azokat a szakirodalomban több helyen tárgyalt eseteket tárgyaljuk, ahol a tárgyas ige tárgy nélkül szerepel: elliptálódik vagy implicitté válik. A 2.2. szakasz ennek a fordítottját mutatja be, azt, amikor egy tárgyatlan ige mellett nem vonzat tárgy jelenik meg. Korábban Csirmaz (2008) tárgyalta az ilyen eseteket. A bemutatott új adataink azt mutatják, hogy ezekben az esetekben is történik tárgyi egyeztetés. A 2.3. szakasz olyan eseteket mutat be, amikor egy lexikailag tárgyas ige mellett megjelennek ilyen nem vonzati tárgyak is.

Ezek az adatok a későbbi, 3. szakaszban tárgyalt esetek fényében lesznek érdekesek, ahol a főnévi igenevet vonzó, saját tárggyal nem rendelkező igék tárgyi egyeztetését próbáljuk meg megmagyarázni.

2.1. Tárgyas igék látható tárgy nélkül

Míg a (2) és a (3) példákban szereplő igéknek egyáltalán nincs tárgyi vonzatuk, a tárgyi egyeztetés akkor is megfigyelhető, ha az igének van tárgya, csak az hangalakkal nem jelenik meg a mondatban, például ellipsis (4) vagy *pro* névmás (5) esetében:

- (4) a. Béla *becsomagolt/becsomagolta (~~a küldeményt~~), Jolán pedig megcímezte a küldeményt.
 b. Béla becsomagolt/*becsomagolta (~~egy küldeményt~~), Jolán pedig megcímezte egy küldeményt.
 (5) Béla becsomagolt egy küldeményt, Jolán pedig megcímezte/*megcímezte *pro* (=azt).

A tárgyas ige ezekben az esetekben egyezik a ki nem tett tárggyal, mintha az teljes alakjában jelen lenne.

Ha a tárgyas igének implicit a tárgya, akkor az ige alanyi ragozással áll, függetlenül attól, hogy a tárgy azért nem fejeződik ki, mert „az ige lexikai-szemantikai reprezentációjának valamely eleme lehetővé teszi az implicit argumentum releváns azonosítását” (Németh T. 2008, 77) (6), vagy azért, mert az ige képességet fejez ki (7).

- (6) a. Béla főz/*főzi.
b. Jolán olvas/*olvassa.
(7) Béla lát/*látja.

Míg a (4)–(5) példákban feltételezhetjük, hogy a felszínen meg nem jelenő tárgy a mondat szerkezetben jelen van, tehát a tárgyi egyeztetés a kiejtett tárgyas mondatokéhoz hasonlóan történik, a (6)–(7) mondatok esetében nem egyértelmű, hogy a bennük szereplő igék tárgyatlan igeiként viselkednek-e vagy pedig tárgyas igeiként, csak ebben az esetben ige határozatlan implicit tárggyal egyeztetődnek-e.

2.2. Tárgyatlan igék mellett megjelenő tárgy

Időnként olyan igék mellett is megjelenhet tárgyi összetevő, amelyeknek egyébként nincs tárgyi vonzata. Ezek a nem tematikusan jelölt tárgyak a magyarban legtöbbször szituációhatárolók (Csirmaz 2008, 169).

- (8) a. Béla alszik egyet/egy órát/egy jót.
b. Jolán fut egy kört.
c. János szörnyű halált halt.

Más tárgyatlan igék esetében azonban az ilyen tárgy megjelenése nem lehetséges:

- (9) a. *Béla bízik egyet/egy jót/egy órát Jolánban.
b. *Jolán felébredt egyet.

Bár ezek az összetevők nem kötelező bővítményei az igének,¹ a valódi kötelező tárgyakhoz hasonlóan egyeztetve vannak az igével: ha határozott főnévi csoport jelenik meg így a mondatban, akkor az ige is tárgyas ragozású lesz – függetlenül attól, hogy az ige egyébként nem tárgyas:²

- (10) a. Béla most alussza/*alszik az utolsó órát.
b. Jolán futja/*fut az utolsó kört.
c. János halta/*halt a legszörnyűbb halált.

Annak, hogy melyik tárgyatlan ige mellett jelenhet meg nem vonzat tárgy, valószínűleg szemantikai okai vannak, a (10a–b) mondatok például olyan eseményeket írnak le, amiknek időbeli lefolyásuk van, kezdetük és végük, megismételhetőek, a mondatban szereplő tárgyak pedig ennek a lefolyásnak az egységét adják meg (*egy órát, egy kört*).

¹ Csirmaz (2008, 173) az ilyen nem kötelező tárgyakat nem az ige argumentumaként, hanem adjunktumként írja le.

² Megjegyezzük, hogy a *jön* és a *megy* igék nem így viselkednek, azok jelen időben csak határozatlan tárggyal állhatnak: *Jolán megy egy kört a biciklivel* de **Jolán most megyi/meni(?) az utolsó kört a biciklivel*. Ugyanakkor múlt idejű ige esetén lehetséges határozott tárgy, és az egyeztetés is megtörténik: *Jolán most mente/*ment az utolsó kört a biciklivel*.

Az ezekben a példákban megfigyelhető tárgyi egyeztetésekről kétféleképpen is számot adhatunk. Egyrészt mondhatjuk azt, hogy azokban az esetekben, amikor megjelenik a tárgy, a mondatban szereplő, egyébként tárgy nélküli igének egy argumentumszerkezeti variánsát figyelhetjük meg, és ez az ige egyeztetődik az így vonzattá váló tárggyal. Vagy mondhatjuk azt is, hogy az igék mind ezekben a mondatokban, mind a tárgyat nem tartalmazó mondatokban tárgyi vonzat nélküliek, az esetlegesen megjelenő tárgy pedig nem kötelező bővítmény (adjunktum). Ekkor a tárgyatlan ige és az alanyi ragozású tárgyas ige ugyanolyan feltételekkel jelenik meg, vagyis az alanyi ragozás nem egyeztetés eredménye, az ige tárgyas ragozását pedig a [+DEF] jegyű határozott tárgy megjelenése váltja ki. A két elemzési lehetőség között ezen adatok alapján nem tudunk választani.

2.3. Igék két tárggyal

Az előző szakaszban bemutatott nem kötelező tárgyak nem csak tárgyatlan igék mellett jelenhetnek meg, hanem tárgyas igék mellett is:

(11) Béla egy órát *sétáltat/sétáltatja a lovat.

Megfigyelhető, hogy ebben az esetben a *sétáltatja* ige egy kötelező tárggyal áll (*a lovat*), amely tárgyas ragozást szokott kiváltani az igén, valamint egy nem kötelező tárggyal (*egy órát*), amely viszont alanyi ragozású igével szeret állni. Az ige nem lehet egyszerre tárgyas és alanyi ragozású is, a mondat mégsem agrammatikus: az ige tárgyas ragozású. Ez a ragozási forma ráadásul kötelező is, az ige nem lehet alanyi ragozású ebben az esetben.

Azt, hogy a több tárgyat tartalmazó mondatokban a különböző határozottságú tárgyak közül melyikkel egyeztetődik az ige, többféleképpen is magyarázhatjuk. Az egyik magyarázat az, hogy a határozott kifejezések egyeztetése az elsődleges, azaz a határozott tárgy váltja ki az ige tárgyas ragozását. Ebben az esetben azt várjuk, hogy vegyes határozottságú tárgyak esetében mindig tárgyas ragozású igét találunk, függetlenül attól, hogy a kötelező vagy az opcionális tárgy a határozott. A másik értelmezési lehetőség az, hogy a tárgyas igék elsősorban a kötelező tárgyakkal egyeztetődnek, függetlenül attól, hogy az határozott-e vagy sem. Ekkor azokban a mondatokban, ahol a kötelező tárgy határozatlan, a nem kötelező pedig határozott, azt kellene tapasztalnunk, hogy az ige alanyi ragozású.

(12) [?]*Béla az utolsó kört sétáltatja/sétáltat egy lovat.

A (12) mondat azonban, amelyben egy határozatlan kötelező tárgy és egy határozott opcionális tárgy található, sem az alanyi ragozású *sétáltat*, sem a tárgyas ragozású *sétáltatja* igealakokkal nem agrammatikus, vagyis az előbb felvázolt elemzési módok egyikét sem támasztja alá.³ A nem kötelező tárgy azonban lehet határozott, ha a kötelező tárgy is az:

(13) Béla az utolsó kört sétáltatja a lovat.

³ A mondat agrammatikusságát az általunk számba vett megoldások egyike sem tudja megmagyarázni. Elképzelhető, hogy az agrammatikusság nem az egyeztetéssel függ össze, hanem ettől független okok miatt rosszul formált a konstrukció.

3. Tárgyi egyeztetés az főnévi igeneves szerkezetekben

Az előző, 2. szakaszban azt vizsgáltuk meg, hogy hogyan változik az alanyi és a tárgyas ragozás megjelenése akkor, ha egy kötelező tárgy nem jelenik meg, vagy ha egy nem kötelező tárgy megjelenik a mondatban. Ezek a kötelező és nem kötelező tárgyak mind az ige saját bővítményei voltak. A következőkben olyan eseteket tanulmányozunk, amelyekben a tárgy nem a kérdéses ige argumentuma, nem annak a bővítménye, hanem egy vonzatának a tárgya.

A magyarban a főnévi igeneves vonzattal rendelkező igék a főnévi igenév bővítményeit mondattani szempontból sokszor a sajátjukként kezelik. Bár a ragozott ige semmilyen szintaktikai megszorítást nem tesz az infinitívusz vonzataira, mégis olyan szintaktikai jelenségeket figyelhetünk meg velük kapcsolatban, amelyeket a főnévi igenevet nem tartalmazó mondatokban az ige bővítményeivel kapcsolatban tapasztalhatunk: topikalizálhatóak, fókuszálhatóak, igemódosítóvá válhatnak, valamint a ragozott ige utáni összetevőként maradván, ott szabadon keveredhetnek más összetevőkkel. A főnévi igenevet tartalmazó mondatok mondattani szempontból egyszerre mutatnak egyszerű mondatra, illetve összetett mondatra utaló jelenségeket (É. Kiss 1989; Szécsényi T. 1997, 2009, 2011, 2013; Szécsényi K. 2007, 2009a, 2009b).

A főnévi igenevet vonzó igék legtöbbszörnek (*akar, fog, szeretne, készül* stb.) a főnévi igenév mellett nincs saját tárgyi vonzata, bár sokuknak van olyan változatuk, amely nem infinitívuszt vonzó, de tárgyas: *Béla akar egy könyvet, Anna fagyit szeretne, de *Sanyi készül egy dalt*. Ezeknek az igéknek az infinitívuszi vonzata lehet tárgyatlan igei kifejezés is (14a), de lehet tárgyas is (14b):

- (14) a. Béla akar/fog/szeretne/készül úszni.
b. Béla akar/fog/szeretne/készül énekelni egy dalt.

A következőkben azt vizsgáljuk, hogy az ilyen konstrukciókban mi befolyásolja az alanyi és a tárgyas ragozás megjelenését: mivel egyeztetődik a tárgy, van-e egyeztetés tárgy hiányában, illetve mindig egyeztetődik-e az ige vagy a tárgy.

3.1. Az infinitívusz egyeztetése a tárgyával

A tárgyi bővítménnyel rendelkező főnévi igenéven sosem látható tárgyi egyeztetés.

- (15) a. Béla készül énekelni egy/a dalt.
b. Bélának kell énekelni egy/a dalt.
c. Bélának kell énekelnie egy/a dalt.

A (15) példában látható mondatokban ugyanaz az infinitívuszi alak állhat határozatlan és határozott tárgy jelenlétében is. Ez akkor is így van, ha maga az infinitívusz számban és személyben egyeztetve van a mondat datívuszi összetevőjével (14c).

3.2. A ragozott ige egyeztetése az infinitívuszi vonzatának tárgyával

A (15) példákban nem figyelhető meg tárgyi egyeztetés a finit ige és a tárgy között sem, hasonlóan más, infinitívuszt vonzó igék esetében sem, mint az *imád, fél, igyekszik, (el)jön, (el)megy* stb. Ezeknek az igéknek nincs saját tárgyuk. A (8) példákban található *alszik, fut* stb. igéknek sincs saját tárgyuk, de azok, a tárgyalt infinitívuszt vonzó igékkel szemben, a mondatban megjelenő nem kötelező tárgyakkal egyeztetődnek. Lényeges

különbség van azonban a *Béla alszik egyet* és a *Béla készül énekelni egy dalt* mondatok tárgyai között: az *egyet* a finit *alszik* igének a bővítménye, bár nem kötelező, az *egy dalt* viszont nem bővítménye a *készül* igének – ellenben bővítménye, kötelező tárgyi vonzata az *énekelni* igének. A *készül* típusú igék sokkal inkább a (9) példákban szereplő igékkel mutatnak rokonságot: a *bízik*, *felébred* stb. igékhez hasonlóan nem jelenhet meg mellettük nem kötelező tárgyi bővítmény, ezért nem is egyeztethetők.

Vannak azonban olyan főnévi igenevet vonzó igék, amelyek egyeztetődnek az infinitívusz tárgyával. Az *akar*, *fog*, *szeretne* stb. igék alanyi, illetve tárgyas ragozással jelennek meg határozatlan, illetve határozott tárgyas mondatokban:

- (16) a. Béla akar/fog/szeretne énekelni egy/*a dalt.
b. Béla akarja/fogja/szeretné énekelni *egy/a dalt.

Azonban a (16) példában szereplő *akar* típusú igét tartalmazó mondatokban sem a finit ige bővítménye a tárgy. Sőt nem is kötelező a tárgy jelenléte, lehet tárgyatlan főnévi igenév is a finit ige vonzata, mint a (17) mondatban is látható, és ebben az esetben a ragozott ige alanyi ragozása. Ha a (15)-ben szereplő *készül* típusú igék esetében azzal magyaráztuk az egyeztetés hiányát, hogy a mellettük álló tárgy nem bővítménye a finit igének, akkor mivel indokoljuk a (16) mondatokban az ugyanúgy nem bővítmény tárggyal való egyezést?

- (17) Béla akar/fog/szeretne úszni.

A főnévi igenevet vonzó igék egyeztethetőségét Kálmán C. és munkatársai (1989, 60) azzal hozzák összefüggésbe, hogy ez „csak akkor marad el, ha az illető igei tő általában képtelen a tárgyas ragok felvételére, azaz nincs főnévi tárgy melletti (=tranzitív) használata”.

Összegezve, a főnévi igenevet tartalmazó mondatokban a tárgy határozottságát nem kötelező egyeztetni a finit igével, csak ha arra alkalmas ige van a mondatban, vagyis a tárgy megengedi, de nem követeli meg az egyeztetést; valamint az *akar* típusú infinitívuszt vonzó igét sem kötelező egyeztetni valamilyen tárggyal, csak ha megfelelő tárgyi összetevő is jelen van.

Bármilyen indítja el a ragozott ige és a főnévi igenév tárgya közötti egyeztetést, az egyeztetés módja magyarázatra szorul, mivel nem a finit igének a bővítménye a tárgy. A meglevő elemzések egy része arra épül, hogy az infinitívuszi szerkezeteket egyszerű mondatként elemzik: miután az infinitívusz és bővítményei kialakítják az infinitívuszi szerkezetet, ez az összetevő újraelemződik mint a finit igei szerkezet része, ezáltal az infinitívusz bővítményei is a finit ige bővítményévé válnak. Ez a két tagmondat egyesülése, azaz clause union révén történik (Den Dikken 2004). Ezután a finit ige közvetlen bővítményeként viselkedik a tárgy, vagyis az ige és a tárgy egyeztetődhet. A másik magyarázattípus a finit ige és a főnévi igenév tárgya közötti távoli egyeztetést (long distance agreement) feltételez (Bartos 1999; É. Kiss 2002). Ekkor a tárgy mindvégig a beágyazott tagmondat része marad, de a finit ige képes távoli kapcsolatot létesíteni vele. Érdemes kiemelni, hogy mindkét megoldás a finit ige és a tárgy közvetlen egyeztetését feltételezi, az egyeztetés folyamatában a főnévi igenévnek semmilyen szerepe nincs.

3.3. Többszörös infinitívuszos szerkezetek

A 3.2. fejezetben bemutatottuk, hogy vannak olyan főnévi igenevet vonzó igék, amelyek tárgyi egyeztetési jelenséget mutatnak a főnévi igenév tárgyával kapcsolatban (ilyen igék például az *akar*, *fog* vagy a *szeretne*), más igék esetében viszont nem figyelhető meg ez az egyeztetés (*kell*, *készül* vagy *fél*). Az ismertetett elemzések a finit egyeztető igék és a tárgy közötti tárgyi egyeztetést az ige és a tárgy közötti közvetlen egyeztetésként írják le, amelyben a főnévi igenevek nem játszanak semmilyen szerepet. A főnévi igenevek szerepe annyi, hogy ők szelektálják a mondatban megjelenő tárgyat.

Ezek az elemzések azt jósolják, hogy a (18) példában láthatóhoz hasonlóan több infinitívuszt tartalmazó mondatokban is ugyanez a helyzet: az egyeztetés ebben az esetben is mindig megtörténik a (megfelelő) finit ige és a tárgy között, és az egyeztetés a két egyeztetett elem között közvetlenül történik.

- (18) a. Béla fog akarni énekelni egy/*a dalt.
b. Béla fogja akarni énekelni *egy/a dalt.

Azonban vannak olyan többszörös infinitívuszos mondatok, amelyekben bár a finit ige képes tárgyi egyeztetésre, az egyeztetés mégsem történik meg:⁴

- (19) a. Béla fog készülni énekelni egy/a dalt.
b. *Béla fogja készülni énekelni egy/a dalt.

A (19) mondatokban ugyanaz a *fog* jövőidejűséget kifejező, infinitívuszt vonzó ige szerepel, az egyeztetés azonban elmarad: a tárgyas ragozású igealak nem elfogadható, az alanyi ragozású alak viszont mind határozatlan, mind határozott tárgy mellett is elfogadható, tehát ez kötelező is. A (18) és a (19) példák közötti egyetlen különbség az, hogy a (18) példákban szereplő *akar* egyeztethető igét kicseréltük a *készül* nem egyeztethető igére. Általánosításként elmondható, hogy többszörös infinitívuszos szerkezetekben akkor figyelhető meg tárgyi egyeztetés, ha van a mondatban tárgy, a finit ige potenciálisan egyeztethető valamilyen tárggyal, valamint nem szerepel a többszörös infinitívuszos szerkezetben nem egyeztethető ige főnévi igeneves alakja. További példák:

- (20) a. Bélának fog/*fogja kelleni énekelni egy/a dalt.
b. Jolán nem akar/*akarja félni énekelni egy/a dalt.
c. Péter fog/*fogja akarni készülni szétszedni egy/a rádiót.

Ez a mintázat megegyezik azzal, amit a többszörös infinitívuszos szerkezetekben figyelhetünk meg az igekötők/igemódosítók elhelyezkedése kapcsán. A főnévi igenevet vonzó igék közül az ún. beférkőző igék megkövetelik, hogy semleges intonációjú mondatban az infinitívuszi vonzatuk igemódosítója, vagy ha az nincs, maga az infinitívusz kerüljön a ragozott ige igemódosítói pozíciójába (21a–b), más igék pedig ezt nem engedik meg (21c–d).

- (21) a. Béla el fog/akar énekelni egy dalt.
b. Bélának el kell mennie.
c. *Béla el utál énekelni egy dalt.
d. Béla utál elénekelni egy dalt.

⁴ A jelenségről lásd még: Szécsényi T. (2009)

Az igemódosító előreemlése akkor is megtörténik, ha több főnévi igenév van a mondatban azzal a feltétellel, hogy a közbülső főnévi igenevek mindegyike beférkőző (22a), ám ha valamelyikük is nem beférkőző, akkor az igekötő nem a finit ige igemódosítójaként jelenik meg (22b–c).

- (22) a. Béla el fog akarni énekelni egy dalt.
b. Béla *el fog utálni énekelni egy dalt.
c. Béla utálni fog elénekelni egy dalt.

A jelenség leírására Koopman–Szabolcsi (1999) az igemódosító (pontosabban az azt tartalmazó WP) ciklikus maradékmozgatását javasolja, azaz az igemódosító nem közvetlenül a ragozott ige igemódosítói pozíciójába mozog, hanem lépésenként, mindig először az adott infinitívuszt vonzó ige elé, majd onnan tovább. Mindez csak akkor történhet meg, ha az összes közbülső főnévi igenév beférkőző ige. Ha viszont egy nem beférkőző ige is bekerül a szerkezetbe, akkor az már nem veszi maga elé az igemódosítót, így az nem is fog tovább emelődni a ragozott ige felé.

A többszörös infinitívuszos szerkezetekben megfigyelhető tárgyi egyeztetés is hasonlóan írható le. Bár az egyeztetés látszólag közvetlenül a finit ige és a tárgy között történik, valójában a közbülső infinitívusok is befolyásolják az egyeztetést. Az igemódosító előrekerüléséhez hasonlóan itt is valamilyen ciklikus művelet történik, csak az igemódosító-emelésnél egy összetevő tényleges mozgatása történik ciklikusan, a tárgyi egyeztetésnél pedig nem mozgatás van, hanem összetevők egyeztetése. A (18b) *Béla fogja akarni énekelni a dalt* mondatban a határozott tárgy először a közvetlenül őt vonzó *énekel* igével egyeztetődik, amelyen viszont az egyeztetés nem jelenik meg láthatóan. Ezután az *énekelni* főnévi igenevet vonzó *akar* egyeztethető igével egyeztetődik (amelyen ismét csak nem figyelhető meg az egyezés), végül az *akarni*-t vonzó *fog* finit igével. Ugyanez az egyeztetési lánc a (19a) *Béla fog készülni énekelni a dalt* mondatban nem épül ki, mivel ebben a mondatban a *készül* ige nem egyeztethető, az egyeztetés ezen a ponton megszakad.

4. Elemzés

Összegezzük az eddig megfigyelt jelenségeket! A tárgyas igék ragozása a tárgyak határozottságától függően változik. Ez a változatosság csak a tárgyi főnévi csoportok esetében figyelhető meg, az alany vagy más esetű vonzatok nem váltják ki. Amennyiben a tárgy a felszínen hangalakkal nem jelenik meg, mert névmásejtés vagy ellipszis történik, az ige alakját a meg nem jelenő tárgyhöz igazítjuk.

A tárgyas ige tárgyatlan argumentumvariánsú változata és a tárgyatlan igék ragozási alakja megegyezik a határozatlan tárggyal egyező tárgyas igék végződésével. A tárgyatlan igék mellett megjelenő nem kötelező tárgyi bővítmények ugyanúgy befolyásolják az ige alakját, mint a kötelező tárgyak. A tárgyas igék mellett megjelenő nem kötelező tárggyal csak akkor egyezik az ige, ha a két tárgy határozottsága megegyezik, azonban ha csak a kötelező tárgy határozott, a nem kötelező határozatlan, az ige tárgyas ragozású.

A főnévi igenevet vonzó igék nem feltétlenül egyeznek a velük egy mondatban megjelenő tárggyal, az egyeztethetőség az ő lexikai tulajdonságuk. A nem egyeztethető igék mindig alanyi ragozásúak, az egyeztethető igék pedig csak abban az esetben tárgyas ragozásúak, ha a főnévi igenévi vonzatuk, amennyiben az lenne a mondat főigéje, azaz

ragozott lenne, szintén tárgyas ragozású lenne. Ez a feltétel a többszörös infinitívuszos szerkezetekben rekurzívan értendő. Maga a főnévi igenév nem mutatja a tárgyi egyeztetést, de befolyásolja azt, hogy a ragozott ige alanyi vagy tárgyas ragozású lesz-e. A főnévi igeneves szerkezetekben a ragozott ige és a megjelenő tárgy tehát nem közvetlenül egyeztetődik, hanem a főnévi igenéven/igeneveken keresztül.

Azt állítjuk tehát, hogy maga a tárgy abban az esetben is részt vesz egyeztetésben, ha a mondatban nem szerepel vele látható egyezést mutató ragozott ige: ekkor a tárgyat vonzó főnévi igenévvvel egyeztetődik. A (15a) *Béla készül énekelni a dalt* mondatban az *a dal* tárgy egyeztetődik az *énekelni* főnévi igenévvvel. A *készül* ige ebben a mondatban és másutt is tárgyatlan igeiként viselkedik (a két végén nyílas vonal egyeztetést jelöl, a duplavoronás, egyik végén nyílas vonal default alanyi ragozást):

(23) Béla készül énekelni a dalt
 [-DEF] [+DEF] [+DEF]
 ↑↑ ↑ ↑

Az egyeztethető igék viszont úgy viselkednek, mint a valódi tárgyas igék: egyeztetődnek az egyik vonzatukkal, csak nem a tárgyukkal, hanem a főnévi igeneves vonzatukkal. A (16a) *Béla akar énekelni egy dalt* és a (16b) *Béla akarja énekelni a dalt* mondatokban az *énekelni* igenév egyeztetődik a saját tárgyával, az *akar* ige pedig az így határozottsági jeggyel rendelkező főnévi igenévvvel egyeztetődik. Az infinitívuszi *énekelni* és annak határozott tárgy közötti egyeztetés morfológiailag jelöletlen.

(24) Béla akarja énekelni a dalt
 [+DEF] [+DEF] [+DEF]
 ↑ ↑ ↑

Ha viszont az *akar* ige ebben az esetben a főnévi igeneves vonzatával egyeztetődik, akkor feltételezhetjük, hogy ez az egyeztetés akkor is megtörténik, ha a főnévi igenévnek nincs tárgya, mint a (17) *Béla akar úszni* mondatnál: a tárgyatlan főnévi igenevek [-DEF] jeggyel rendelkeznek, az *akar* pedig ezzel egyeztetődik.

(25) Béla akar úszni
 [-DEF] [-DEF]
 ↑ ↑

Ezt a gondolatmenetet továbbvihetjük a ragozott igékre is. A tárgyas igék egyeztetődnek a (kötelező vagy nem kötelező) tárgyi bővítményükkel, a határozott tárggyal rendelkező igék [+DEF], a határozatlan tárgyasok pedig [-DEF] jegyűek. Az, hogy a tárgy nélküli igék ragozási alakja megegyezik az alanyi ragozású tárgyas igékkel, nem véletlen, mivel a tárgyatlan igék, mint a tárgyatlan főnévi igenevek is, [-DEF] jegyűek. Ez a [-DEF] jegy a (9) példában is látható *bízik*, *felébred* stb. igék esetében, amelyeknek nem lehetséges határozott ragozású alakját előállítani, lexikailag meghatározott. A 2.2. szakaszban tárgyalt *fut*, *alszik* stb. igék esetében viszont, amelyek mellett megjelenhet nem kötelező tárgyi bővítmény, ez a határozatlan jegy defaultértéknek tekinthető.

A több tárggyal rendelkező igék esetében megfigyelhető aszimmetria, vagyis az, hogy a határozott kötelező tárggyal és határozatlan nem kötelező tárggyal álló igék tárgyas ragozásúak, a default alanyi ragozással könnyen összhangba hozható. Ha feltételezzük,

hogy nem csak a tárgyatlan igék [-DEF] jegye, hanem minden alanyi ragozású ige [-DEF] jegye default érték, akkor a tárgyi egyeztetést *határozott* tárgyi egyeztetésnek tekinthetjük: az igéknek egyeztetődniük kell a [+DEF] jegyű, egyeztetésre kijelölt bővítményükkel. Ha az egyeztetésre kijelölt bővítmény nem rendelkezik [+DEF] jeggyel, vagyis ilyen egyeztetés nem történik, akkor az ige alapértelmezett [-DEF] jegyet kap. A tárgyas igék egyeztetésre kijelölt bővítménye a tárgy, az egyeztethető, főnévi igenevet vonzó igéké pedig a főnévi igenév. Ezt az egyeztetést azonban kizárólag a határozott bővítmény váltja ki, a határozatlan nem. Ezért nem szükséges a (11) *Béla egy órát sétáltatja a lovat* mondatban az igét a határozatlan *egy órát* tárggyal egyeztetni.

5. Összegzés

Jelen tanulmány a tárgyas egyeztetés jelenségkörét vizsgálta a magyar nyelvben, különös hangsúlyt fektetve a többszörös infinitívuszos szerkezetekre. Újszerűsége abban áll, hogy a korábbi, a finit ige és az infinitívusz tárgya között feltételezett közvetlen egyeztetés helyett azt javasoljuk, hogy az infinitívusz az, amely egyeztetődik a tárgyával, a finit ige pedig a főnévi igenév határozottsági jegyével van egyeztetve. A korábbi elemzésekkel szemben a javasolt elemzés a többszörös infinitívuszos szerkezetekben megfigyelhető különböző egyeztetési mintázatokról is számot tud adni. Maga az elemzés nemcsak az infinitívuszi szerkezetek egyeztetési tulajdonságait magyarázza, hanem a tárgyi egyeztetés általános természetére vonatkozóan is új meglátásokat tartalmaz.

Hivatkozások

- Bartos Huba. 1999. Morfoszintaxis és interpretáció: A magyar inflexiós jelenségek szintaktikai háttere. PhD-értekezés. Budapest: ELTE.
- Bartos Huba. 2000. Az alanyi és a tárgyas ragozásról. In Büky László – Maleczki Márta (szerk.) *A mai magyar nyelv leírásának újabb módszerei IV.* Szeged: Szegedi Tudományegyetem. 153–170.
- Csirmaz, Anikó. 2008. Accusative case and aspect. In Katalin É. Kiss (szerk.) *Event Structures and the Left Periphery.* Dordrecht: Springer. 159–200.
- Den Dikken, Marcel. 2004. Agreement and 'clause union'. In Katalin É. Kiss – Henk van Riemsdijk (eds.) *Verb Clusters. A Study of Hungarian, German and Dutch.* Amsterdam: John Benjamins. 445–498.
- É. Kiss Katalin. 1989. Egy főnévi igeneves szerkezetéről. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17: 153–169.
- É. Kiss, Katalin. 2002. *The Syntax of Hungarian.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Kálmán C. György, Kálmán László, Nádasdy Ádám és Prószéky Gábor. 1989. A magyar segédigék rendszere. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 17: 49–103.
- Koopman, Hilda -- Anna Szabolcsi. 1999. Hungarian complex verb and XP-movement. In István Kenesei (ed.) *Crossing Boundaries.* Amsterdam: John Benjamins Publishing Company. 115--134.
- Németh T. Enikő. 2008. Az implicit alanyi és tárgyi igei argumentumok előfordulásának lexikai-szemantikai jellemzői. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 4. A szótár szerkezete.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 71–128.

- Szabolcsi Anna – Laczkó Tibor. 1992. A főnévi csoport szerkezete. In Kiefer Ferenc (szerk.) *Strukturális magyar nyelvtan 1: Mondattan*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 179–298.
- Szécsényi Krisztina. 2007. Egy tagmondat vagy kettő? Infinitívuszi szerkezetek a magyarban. In Sinkovics Balázs (szerk.) *LingDok 6. Nyelvészeti doktoranduszok dolgozatai*. Szeged: SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola. 189–220.
- Szécsényi, Krisztina. 2009a. An LF-driven Theory of Scrambling in Hungarian Infinitival Constructions. PhD értekezés. Szeged: SZTE Nyelvtudományi Doktori iskola.
- Szécsényi, Krisztina. 2009b. On the double nature of Hungarian infinitival constructions. *Lingua* **119**: 592–624.
- Szécsényi, Tibor. 1997. On complements of complements in Hungarian. In *Docsymp: Graduate Students' First Linguistics Symposium*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 83–93.
- Szécsényi Tibor. 2009. Lokalitas és argumentumöröklés. A magyar infinitívuszi szerkezetek leírása HPSG keretben. PhD értekezés. Szeged: SZTE Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- Szécsényi Tibor. 2011. Magyar mondat szerkezeti jelenségek elemzése HPSG-ben. In Bartos Huba (szerk.) *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXIII. Új irányok és eredmények a mondattani kutatásban*. Budapest: Akadémiai Kiadó. 99–138.
- Szécsényi, Tibor. 2013. Argument inheritance and left periphery in Hungarian infinitival constructions. In Stefan Müller (szerk.) *Proceedings of the 20th International Conference on Head-Driven Phrase Structure Grammar*. Stanford: CSLI Publications. 203–221.